

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Галина Гриценко

Цивілізаційні засади всесвітньої історії

Методичні рекомендації до семінарських занять

Дрогобич
2026

УДК 94(100)(072)
Г85

Рекомендовано вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 7 від 28 травня 2026 р.)

Рецензенти:

Стецик Юрій Орестовис, доктор історичних наук, професор кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Батюк Тарас Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Відповідальний за випуск –

Петречко Олег Михайлович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Гриценко Галина.

Цивілізаційні засади всесвітньої історії: методичні рекомендації до семінарських занять. Дрогобич, 2026. 32 с.

Посібник «Цивілізаційні засади всесвітньої історії: методичні матеріали до семінарських занять», написаний відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Цивілізаційні засади всесвітньої історії», затвердженої науково-методичною радою факультету історії, педагогіки та психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (№ 7 від 28 травня 2026 р.)

Видання побудоване за хронологічним принципом і включає тематику семінарських занять, що охоплюють вузлові проблеми розвитку світових цивілізацій від найдавніших часів до сучасності, методичні рекомендації до них та список джерел і навчальної літератури.

УДК 94(100)(072)
Г85

© Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2026

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Рекомендовані підручники, посібники, збірники.....	5
ТЕМА 1. Цивілізація як суспільно-історичне явище. Теорії цивілізацій.....	7
ТЕМА 2. Цивілізації Східного Середземномор'я.....	11
ТЕМА 3. Давньогрецька і Давньоримська цивілізації.....	15
ТЕМА 4. Візантійська цивілізація. Арабська ісламська цивілізація.....	19
ТЕМА 5. Західноєвропейська середньовічна цивілізація.....	22
ТЕМА 6. Доба Просвітництва.....	25
ТЕМА 7. Доба індустріальної цивілізації.....	27
ТЕМА 8. Постіндустріальна цивілізація.....	30

Вступ

Вибірковий курс «Цивілізаційні засади всесвітньої історії» викладається для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДДПУ імені Івана Франка. Метою вивчення цієї дисципліни є формування у здобувачів системних знань про основні концепції соціокультурного розвитку людства, ознайомлення з провідними цивілізаційними моделями, що формували світ протягом тисячоліть, а також виявлення спільних і відмінних рис у виникненні та становленні цивілізацій Сходу і Заходу. Особлива увага відведена з'ясуванню ключових тенденцій розвитку людства на межі XX – XXI століть.

Посібник спрямований на розвиток у студентів аналітичного мислення, формування навичок роботи з історичними джерелами, уміння порівнювати різні наукові концепції та робити аргументовані висновки щодо ключових проблем всесвітньої історії.

Окрім того, теми семінарських занять передбачають виконання завдань для самостійної роботи, зокрема, написання рефератів, опрацювання історичних джерел та наукової літератури. Такі завдання сприяють закріпленню теоретичних знань, розвитку навичок самостійного пошуку інформації, критичного аналізу історичних фактів і формуванню власної аргументованої позиції щодо проблем розвитку світових цивілізацій.

\

Рекомендовані підручники, посібники, збірники

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. І. Андрущенко ; за наук. ред. М.Винницького. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с. Режим доступу URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Bauman Zygmunt/Hlobalizatsiia_Naslidky_dlia_liudyny_i_suspilstva/](https://chtyvo.org.ua/authors/Bauman_Zygmunt/Hlobalizatsiia_Naslidky_dlia_liudyny_i_suspilstva/)
2. Ворон О. П., & Михальчук, Р. Ю. Конфуціанська інтелектуальна традиція як чинник розвитку китайської цивілізації. *Вісник гуманітарних наук*. 2026. (15). Режим доступу URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18397693>
3. Галушко, О.В. Цивілізаційна проблематика в суспільно-політичній науці. Режим доступу URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4c8a8d90-87ac-46a0-bf52-dd1bad15483f/content>
4. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Наталії Климчук. Львів : Кальварія, 2006. 474 с. Режим доступу URL: <https://maksymus.wordpress.com/2006/04/18/20266/>
5. Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). Київ : Логос, 2011. 220 с.
6. Джеджора О. Історія Європейської Цивілізації. Частина I. До кіпця XVIII століття. Львів : Видавництво ЛБА, 1999. 448 с.
7. Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць. Випуск 59. Київ, 2019. 120 с.
8. Історія України від найдавніших часів до сьогодення : збірник док. і матеріалів / за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. Київ; Чернівці : Книга XXI, 2008. 1100 с.
9. Історичний розвиток цивілізацій у контексті глобалізації: ціннісний вимір : монографія / за редакцією доктора політичних наук, професора О.В. Зернецької, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : ДУ «Інститут всесвітньої Історії НАН України», 2019. 317 с.
10. Історія економіки та економічної думки : підруч. / В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, О. В. Длугопольський та ін. ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с. Режим доступу URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2fmb_finansy/Istoria_ekon_dymku.pdf
11. Космина В.Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 310 с. Режим доступу URL: [https://shron1.chtyvo.org.ua/Kosmyna Vitalii/Problemy_metodolohii_tsyvilizatsiinoho_analizu_istorychnoho_protseesu.pdf](https://shron1.chtyvo.org.ua/Kosmyna_Vitalii/Problemy_metodolohii_tsyvilizatsiinoho_analizu_istorychnoho_protseesu.pdf)
12. Компанієць В. В., Полякова О.М. Підприємництво і бізнескультура : конспект лекцій : В 3-х частинах. Харків : УкрДАЗТ, 2012. Ч. 1. 55 с. Режим доступу URL: <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/5578/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf>
13. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку : колективна монографія / керівник авторського колективу і науковий редактор – доктор історичних наук, професор А. І. Кудряченко. Інститут європейських досліджень НАН України. Київ : Університет «Україна», 2010. 405 с. Режим доступу URL: [https://shron1.chtyvo.org.ua/Kudriachenko Andrii/Kulturno-tsyvilizatsiinyi_prostir_Yevropy_i_Ukraina_osoblyvosti_stanovlennia_ta_suchasni_tendentsii.pdf](https://shron1.chtyvo.org.ua/Kudriachenko_Andrii/Kulturno-tsyvilizatsiinyi_prostir_Yevropy_i_Ukraina_osoblyvosti_stanovlennia_ta_suchasni_tendentsii.pdf)
14. Орлова Т. В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій : навч. посібник. Київ : “Знання”, 2012. 446 с.
15. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2001. 360 с.

16. Сич І. Цивілізації в історії людства. Конспект лекцій. Чернівці : Чернівецький університет, 2009. 52 с.
17. Цивілізаційні дискурси світової та української історіографії : моногр. / за наук. ред. д-ра іст. наук, проф. О. О. Салати. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. 288 с.
18. Цивілізаційні засади трансформаційних процесів на пострадянському просторі / за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А. Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України». Київ : ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України», 2018. 208 с. Режим доступу URL: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/novi-vydannia-instytutu/tsyvilizatsiini-za6775567.html>
19. Цивілізація: історія поняття. Історичний процес як множина цивілізацій. Монадологічне розуміння цивілізацій. Філософія : авч. посібник / за ред. І. Ф. Надольного. Київ: Вікар: Знання, 1998. 624 с.
20. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним / пер. з англ. В'ячеслав Циба. 3-тє вид. Київ : Наш Формат, 2021. 488 с. Режим доступу URL: <https://nashformat.ua/pdf-preview/tsyvilizatsiya.-yak-zahid-stav-uspishnym-709033?srsId=AfmBOopdpLmgNi-WOODarFXIF8pJwkOCq6VsrB58nX7GcfQndmdO0WI3>

ТЕМА 1. Цивілізація як суспільно-історичне явище. Теорії цивілізацій

1. Історія як наука та методологічні засади історичного пізнання.
2. Поняття цивілізації: сутність та еволюція.
3. Типологія цивілізацій та основні теорії цивілізаційного розвитку.
4. Сучасні інтерпретації та проблеми розвитку цивілізацій.

Реферати:

- *Поняття цивілізації в історичній науці: еволюція підходів.*
- *Теорія цивілізацій Освальда Шпенглера.*

Методичні рекомендації

Готуючись до семінарського заняття за темою «Цивілізація як суспільно-історичне явище. Теорії цивілізацій», студенти повинні ознайомитися з поняттям цивілізації, її основними ознаками й етапами розвитку, вивчити основні теорії цивілізацій і погляди відомих учених, зрозуміти відмінності між світовими та локальними цивілізаціями.

Вивчення *першого питання* слід починати з розуміння сутності історії як науки, її завдань і функцій, засвоєння основних методологічних принципів історичного пізнання, а також усвідомлення значення джерел історичної інформації та принципів періодизації історії. Особливу увагу слід привернути засвоєнню співвідношення понять «цивілізація» та «культура», типології цивілізацій, умінню розрізняти світові та локальні цивілізації, розумінню основних теорій цивілізаційного розвитку та поглядів провідних дослідників (О. Шпенглера, А. Тойнбі, С. Гантінгтона). За визначенням німецького філософа О. Шпенглера, стадія занепаду і вмирання культури, втрати людством творчих сил, яке він запропонував в опублікованій у 1918 р. першій частині книги «Занепад Європи».

Висновок. Цивілізація є складним суспільно-історичним явищем, що охоплює матеріальну, соціальну, політичну та духовну сфери розвитку людства. У різні часи існувало й існує зараз кілька пояснень слова «цивілізація». Вивчення цивілізацій дозволяє зрозуміти закономірності розвитку суспільств, їхні взаємозв'язки та відмінності між світовими і локальними цивілізаціями..

Наступне питання семінару «Поняття цивілізації: сутність та еволюція» передбачає ознайомлення з історією формування поняття цивілізації та його основними визначеннями, розуміння відмінностей між цивілізацією, культурою та суспільством, а також засвоєння ключових характеристик цивілізацій, включаючи економічні, політичні, соціальні та духовні аспекти.

Для самостійної роботи студентам рекомендується виконати порівняльний аналіз поглядів різних учених на поняття цивілізації, написати коротке есе на

тему «Еволюція поняття цивілізації у світовій науці» та проаналізувати приклад локальної або світової цивілізації за основними характеристиками.

Висновок. Сутність цивілізації полягає у її здатності забезпечувати організацію життя людей, формувати спільні цінності та підтримувати культурні, технологічні й соціальні досягнення. Еволюція поняття цивілізації відображає зміну наукових підходів: від класичних визначень до сучасних теорій, які враховують локальні та глобальні процеси, взаємодію різних цивілізацій і культур. Розуміння сутності та розвитку цивілізації дає змогу аналізувати закономірності історичного процесу, порівнювати суспільства та оцінювати сучасні глобальні тенденції.

Підготовка *третього питання* «Типологія цивілізацій та основні теорії цивілізаційного розвитку» передбачає ґрунтовне опрацювання теоретичних засад цивілізаційного підходу до вивчення всесвітньої історії. Студентам необхідно зосередити увагу на розумінні сутності поняття «цивілізація», його багатозначності та еволюції у науковому дискурсі.

У процесі підготовки рекомендується звернути увагу на різні підходи до типологізації цивілізацій. Зокрема, треба проаналізувати критерії, за якими здійснюється поділ цивілізацій (географічні, культурно-релігійні, економічні, політичні тощо), а також розглянути відмінності між локальними та універсальними цивілізаційними моделями. Особливу увагу варто приділити класичним і сучасним теоріям цивілізаційного розвитку (Хантінгтон, Хатамі). Доцільно розглянути концепції лінійного (стадіального) розвитку суспільства (архаїчного, аграрного (до-індустріального, традиційного), індустріального, постіндустріального суспільства), циклічні теорії (заперечення ідеї еволюціонізму), а також цивілізаційний підхід як альтернативу формаційній концепції.

Висновок. Отже, студенти повинні дійти висновку, що аналіз цивілізацій і теорій їх розвитку є необхідним для формування цілісного бачення історичного процесу, розвитку критичного мислення та здатності до самостійного наукового аналізу.

Підготовка *останнього питання* цієї теми полягає в осмисленні сучасних підходів до аналізу цивілізаційного розвитку в умовах глобалізації та швидких соціокультурних трансформацій. Необхідно зосередити увагу на тому, як змінюється розуміння цивілізації у XX–XXI століттях та які нові виклики постають перед людством. У процесі вивчення варто проаналізувати сучасні концепції цивілізаційного розвитку, звернувши увагу на ідеї взаємодії, діалогу та можливих конфліктів між цивілізаціями. Насправді глобалізацію культури неможливо оцінити однозначно, вона породжує не лише відмінності, а й взаємовиключні уявлення про культурні зміни, даючи можливість людині одночасно усвідомлювати єдність світу і його культури, відчувати специфіку окремих культурних світів.

Висновок. У результаті опрацювання теми студенти повинні усвідомити, що сучасний розвиток цивілізацій відбувається в умовах глибоких глобальних трансформацій, які охоплюють усі сфери суспільного життя. Одна з причин

глобалізації – особливості культурного розвитку. Глобалізація, технологічний прогрес та зростання взаємозалежності світу сприяють як зближенню цивілізацій, так і виникненню нових суперечностей і конфліктів.

Рекомендовані джерела інформації

1. Андрущенко Т. Типологія цивілізацій: класичний і модернізаційний підходи. Режим доступу URL: <http://surl.li/cyvbqh>
2. Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). Київ : Логос, 2011. 220 с.
3. Городня Н. Д. Цивілізаційні чинники сучасного розвитку країн Східної Азії. *Проблеми міжнародних відносин* : зб. наукових праць. 2010. Вип. 1. С. 173–186.
4. Гоцуляк, В. Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни. Навчальний посібник. Черкаси, 2016. 732 с. Режим доступу URL: https://eprints.cdu.edu.ua/866/1/goz_%202016.pdf
5. Данилова Т., Юдіна, В. А. Тойнбі та його універсалістське дослідження історії. *Trajectoriâ Nauki = Path of Science*. 2018. Vol. 4, No 10. С. 4001–4007.
6. Дзеркало цивілізацій. Майя, ацтеки та інки / за ред. Д. Казелі. Харків : Ранок, 2004. 88 с.
7. Джеджора О. Історія європейської цивілізації. Ч.1. До кінця XVIII століття. Львів, 1999.
8. Єремеева І. А. Теорії цивілізацій та міжнародні конфлікти : підруч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 144 с. Режим доступу URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/7034/1/%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97_%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9_pravka_%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82.pdf
9. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ : Вища шк., 2002. 430 с.
10. Історична наука / О. П. Реснт, С. В. Кульчицький, С. П. Стельмах. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. Т. 11. Режим доступу URL: <https://esu.com.ua/article-12784>
11. Історичний розвиток цивілізацій у контексті глобалізації: ціннісний вимір : монографія / за редакцією доктора політичних наук, професора О. В. Зернецької, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. 317 с.
12. Касьянов Д. В. Поняття цивілізації в сучасній філософії історії. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 77. С. 44–55.
13. Космина В. Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 310 с.
14. Компанієць В. В., Павлович Ю. Л. Основи духовної культури : конспект лекцій. Харків : УкрДАЗТ, 2012. 100 с. Режим доступу URL: <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/5793/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf>
15. Китайська цивілізація: традиції та сучасність : матеріали XVI міжнародної наукової конференції, 30 листопада 2022 р. м. Київ – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. 260 с. Режим доступу URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/11270/document.pdf>
16. Кубрак О. В. Концепції цивілізацій О. Шпенглера і А. Тойнбі. *Київські філософські студії-2019* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, (Київ, 16–17 травня 2019 р.) / за заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. –

- С. 201-204.
Режим доступу: URL: <https://repo.snau.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9423?show=full>
17. Кубрак, О. Культура та цивілізація: Шпенглер VS Тойнбі. *Світогляд – Філософія – Релігія*. 2015. Вип. 8. С. 58–67. Режим доступу: URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/items/f0900d0b-f34e-40ec-a96c-66dd08c3a2ad>
 18. Облап П. В. Глобалізація у контексті цивілізаційного підходу до розвитку суспільства у XXI столітті. *Культурологічний альманах*. Вип. 2 (10), 2024. С. 208–2013.
 19. Соціокультурні теорії суспільного розвитку. Режим доступу URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1446506/mod_resource/content/1/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%203%20%D0%A1%D0%9A%D0%A0%D0%9B.pdf
 20. Тойнбі А. Дослідження історії / пер. з англ. В. Шовкун. Київ : Основи, 1995. 614 с.
 21. Філософія науки: традиції та інновації. *Наук. журнал*. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. № 2 (12). 164 с. Режим доступу URL: https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/FN---212_2015.pdf
 22. Типологія і структура цивілізації. Режим доступу URL: <https://iua.waykun.com/articles/tipologija-i-struktura-civilizacii.php>
 23. Типи держави: формаційний і цивілізаційний підходи. Режим доступу URL: https://yport.inf.ua/tipyi-gosudarstva-formatsionnyiy.html#google_vignette
 24. Черноіваненко В. Європа Освальда Шпенглера. *Сучасність*. 2007. № 1–2. С. 150–156.
 25. Хаустова В. Є. Концепція сталого розвитку як парадигма розвитку суспільства. *Проблеми економіки*. 2018. № 1. С. 265–273. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2018_1_36.

ТЕМА 2. Цивілізації Східного Середземномор'я

1. Східне Середземномор'я як осередок давніх цивілізацій.
2. Фінікійська цивілізація у III – першій половині I тис. до н.е. Природа і населення країни.
3. Сирія у III – першій половині I тис. до н. е.
4. Палестина у II тис. до н. е. Ізраїльсько-Юдейське царство.

Реферати:

- *Вплив Східного Середземномор'я на становлення європейської культури.*
- *Релігійні вірування народів Східного Середземномор'я.*
- *Роль цивілізацій Східного Середземномор'я у формуванні Давньогрецької цивілізації.*

Методичні рекомендації

Під час підготовки першого питання «Східне Середземномор'я як осередок давніх цивілізацій» студентам варто зосередити увагу на вивченні географічних, економічних, політичних та культурних факторів, що зумовили формування ранніх цивілізацій у цьому регіоні. Рекомендується опрацювати карту Східного Середземномор'я, визначити ключові природні ресурси, річки, узбережжя і стратегічні торговельні шляхи, які сприяли взаємодії між сусідніми державами. Необхідно ознайомитися з основними цивілізаціями регіону – Фінікією, Сирією, Палестиною та іншими містами-державами, звертаючи увагу на їхню економічну діяльність, політичний устрій, соціальні структури та культурні досягнення.

У процесі підготовки важливо проаналізувати письмові джерела (клинописні таблички, Біблійні документи) та археологічні пам'ятки (храми, некрополі, фортеці, порти), щоб зрозуміти, як регіональні особливості впливали на розвиток цивілізацій. Студентам рекомендується звернути увагу на роль торгівлі та культурного обміну, оцінити значення взаємодії між різними народами і цивілізаціями для поширення технологій, релігійних ідей та мистецтва.

Для підготовки до семінарського обговорення доцільно підготувати відповіді на такі питання: чому Східне Середземномор'я вважають осередком давніх цивілізацій; які географічні та економічні фактори сприяли виникненню державності; у який спосіб торгівля та культурні контакти впливали на соціокультурний розвиток регіону; які ознаки характеризують цивілізації Східного Середземномор'я та чим вони відрізняються від цивілізацій інших регіонів.

Висновок. Східне Середземномор'я відіграло ключову роль у формуванні ранніх цивілізацій завдяки своєму вигідному географічному

розташуванню, багатим природним ресурсам і розвитку торговельних шляхів. Регіон став центром економічної, політичної та культурної взаємодії між різними народами, що сприяло поширенню технологій, релігійних ідей та мистецьких традицій. Осмислення особливостей цивілізацій Східного Середземномор'я допомагає зрозуміти загальні закономірності розвитку ранніх держав, вплив географічного середовища на соціальні та культурні процеси, а також значення регіону як осередку міжкультурних контактів у світовій історії.

Під час підготовки до *питання «Фінікійська цивілізація у III – першій половині I тис. до н.е.: природні умови та населення»* студентам рекомендується приділити увагу висвітленню основних напрямів та особливостей економічного розвитку Фінікії. Розглянути витoki швидкого економічного розвитку фінікійської економіки; охарактеризувати основні галузі господарства країни; проаналізувати головні напрямки торговельної та колонізаційної політик у Фінікії. Вивчення природних умов регіону допомагає зрозуміти обмеження і переваги для розвитку економіки, зокрема землеробства, морської торгівлі, ремесел. Необхідно проаналізувати кліматичні, рельєфні та ресурсні особливості, які впливали на життя населення й організацію поселень.

Студентам доцільно опрацювати питання про роль морської торгівлі у формуванні міських держав, розвиток ремесел і культури, а також вплив контактів із сусідніми цивілізаціями на соціальні та економічні процеси.

Для обговорення студентам важливо підготувати відповіді на питання: які природні фактори сприяли виникненню цивілізації Фінікії; як географічне положення впливало на розвиток морської торгівлі; якими були основні заняття населення та їхня роль у формуванні міських держав; якими були соціальна структура та особливості побуту; як контакти з іншими народами впливали на культуру та економіку Фінікії.

Висновок. Вивчення природних умов та соціальної структури населення дає можливість зрозуміти, як географія, економіка та зовнішні зв'язки взаємодіяли у формуванні унікальної цивілізації Фінікії та яка її роль у розвитку культури Східного Середземномор'я.

Під час підготовки до питання *«Сирія у III – першій половині I тис. до н.е.»* студентам треба зосередити увагу на географічному положенні регіону та його природних умовах, які суттєво впливали на розвиток давніх цивілізацій. Необхідно вивчити рельєф, клімат, наявність річок і природних ресурсів, що визначали можливості землеробства, скотарства, ремесел і торгівлі. Важливим є ознайомлення з населенням Сирії у цей період, його соціально-економічними структурами, особливостями поселень та організацією державної влади. Сирійські міста стали знаними центрами ремісничого виробництва, а деякі з них (Апамея, Пальміра) уславилися визначними пам'ятками архітектури та містобудування. Студентам рекомендується розглянути вплив сусідніх цивілізацій – Месопотамії, Єгипту та Фінікії – на розвиток сирійських держав, а також роль торгівлі та культурного обміну у формуванні соціальної та економічної структури регіону.

Висновок. Сирія у III – першій половині I тис. до н. е. була регіоном із вигідним географічним положенням, що визначало її важливу роль у торгівлі, культурних контактах і політичних взаємодіях між сусідніми цивілізаціями. Природні умови сприяли розвитку землеробства, ремесел та формуванню міст-держав. Завдяки впливу римського кліматичного оптимуму, клімат Сирії був вологіший за сучасний. Це зумовило зростання населення та розвиток великих міст. Вивчення Сирії цього періоду дає змогу зрозуміти, як географія, зовнішні контакти та внутрішні соціально-економічні процеси взаємодіяли у формуванні давніх держав і культурних традицій регіону.

Під час підготовки до *питання «Палестина у II тис. до н.е. Ізраїльсько-Юдейське царство»* важливим є вивчення формування ізраїльсько-юдейської державності, особливостей політичного устрою та соціальної структури населення. Студентам рекомендується проаналізувати взаємодію із сусідніми цивілізаціями (Фінікія, Сирія, Єгипет), роль військових конфліктів і союзів у консолідації влади, а також вплив релігійних і культурних традицій на розвиток держави. Розташована на перетині важливих торговельних шляхів між Єгиптом, північними і східними країнами, Палестина вже в III тис. до н. е. активно включилася у світову торгівлю. Географічне положення і природні умови регіону визначили особливості економіки, землеробства, ремесел та поселень. Формування державності супроводжувалося розвитком соціальної структури, політичних інститутів та релігійних традицій, що об'єднували населення. Контакти з сусідніми цивілізаціями сприяли культурному обміну, торгівлі і поширенню технологій, одночасно впливаючи на політичні та військові процеси.

Висновок. Вивчення історії Палестини цього періоду допомагає зрозуміти, як природні, соціальні та зовнішні чинники взаємодіяли у формуванні ранньої державності та культурних традицій регіону.

Рекомендовані джерела інформації

1. Ветринський І. М. Особливості політичних та соціально-економічних процесів у Сирії в XX столітті [Електронний ресурс]. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 137. С. 371–380. Режим доступу URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_137_95
2. Зубко А. Вагові системи цивілізацій Південно-Східної Азії. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. Випуск 59. Київ, 2019. С. 24–32. Режим доступу URL: <https://ethnic.history.knu.ua/data/2019/59/articles/0.pdf>
3. Ісхакова А. В., Мірошніченко С. В. Історія стародавнього світу. Схід, Греція, Рим : навчально-методичний посібник для здобувачів історичних спеціальностей. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2024. 315 с.
4. Історична енциклопедія. Режим доступу URL: https://globhistory.org/uk/article/siriya/yazykovye_osobennosti_sirii
5. Історичний розвиток цивілізацій у контексті глобалізації: ціннісний вимір : монографія / за редакцією доктора політичних наук, професора О. В. Зернецької, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : ДУ «Інститут всесвітньої Історії НАН України», 2019. 317 с.

6. Копилов С. А., Верстюк В. В. Історія світових цивілізацій : навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичних факультетів. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 79 с.
7. Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура : підручник. 3тє видання. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 584 с. Режим доступу URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2fmb_finansy/Kordon-Ukr-ta-zarub-kultura.pdf
8. Лубський В. І., Історія релігій : підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 776 с.
9. Ореховський В. О. Фінікійська цивілізація як приклад Талассократії у Стародавньому Середземномор'ї. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2021. № 2(82). С. 14–26. DOI: <http://doi.org/10.34025/2310-8185-2021-2.82.01>
10. Палестина. *Словник*. Режим доступу URL: <https://histua.com/slovník/p/palestina>
11. Тітіка О. О. Фінікійська колонізація як складова системи міжнародних відносин середземноморської цивілізації I тис. до н. е. *Одинадцяті Богданівські читання : матеріали Всеукраїнської наукової конференції : збірник наукових праць / редкол. : Ю. П. Присяжнюк (голов. ред.) та ін. 2021/ с. 138-141. Режим доступу URL: https://eprints.cdu.edu.ua/4434/1/bogd%202021_138-141.pdf*
12. Умберто Екко. Історія європейської цивілізації. Близький Схід. 2-ге видання, перероблене. Харків : Фоліо, 2024. 1294 с. Режим доступу URL: https://folio.com.ua/system/books/samples/000/003/739/original/%D0%95%D0%BA%D0%BE_%D0%91%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%A1%D1%85%D1%96%D0%B4_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf?1713346461&srsltid=AfmBOooTiRKnBUimPQ-JUZQMZ34qredTai3fa3QgISEGyvD5iZyzTx0

ТЕМА 3. Давньогрецька і Давньоримська цивілізації

1. Давньогрецький поліс: Афіни і Спарта.
2. Завоювання Олександра Македонського: цивілізація еллінізму
3. Давньоримська цивілізація: вплив Греції.
4. Значення грецької та римської цивілізацій у світовій історії.

Реферати:

- *Іліада і Одиссея як основа грецької культури та її вплив на Рим.*
- *Політична система Римської республіки та вплив грецьких традицій.*

Методичні рекомендації

Під час підготовки до висвітлення питання «Давньогрецький поліс: Афіни і Спарта» треба звернути увагу на особливості політичного, соціального й економічного устрою двох найвідоміших міст-держав Давньої Греції. До утворення Македонської монархії Греція не була єдиною централізованою державою. Вона складалася з незалежних міст-держав – полісів. Найбільшої могутності з численних грецьких полісів досягли дві держави – Афіни і Спарта. Саме вони були яскравими прикладами розвитку давньогрецького полісу, що ілюструють різноманітність політичних, соціальних та економічних систем у Давній Греції. Важливо проаналізувати географічне положення Афін і Спарти, яке визначало розвиток їхніх економічних і військових структур. Необхідно вивчити особливості суспільного устрою: класові та соціальні відносини, роль громадян, рабів та метеків (в Афінах), а також роль періеків й ілотів (у Спарті). Студентам рекомендується звернути увагу на політичні системи: демократичні інститути Афін та олігархічно-військовий лад Спарти, а також на відмінності в організації армії, освіти та культурі.

Для кращого розуміння матеріалу рекомендується використовувати карти Давньої Греції, археологічні дані, письмові джерела (тексти Геродота, Фукидіда, Ксенофонта).

Висновок. Географічне положення, природні умови й історичні обставини визначили відмінності у суспільному устрої: Афіни вирізнялися демократичними інститутами, активною культурною і економічною життєдіяльністю, тоді як Спарта зосереджувалася на військовій дисципліні та олігархічному ладі. Вивчення цих полісів дозволяє зрозуміти зв'язок між географією, економікою, соціальною структурою і політичним устроєм, а також їхній вплив на культуру та історичний розвиток Давньої Греції.

У наступному питанні «*Завоювання Олександра Македонського: цивілізація еллінізму*» розглядаються масштаби завоювань Олександра Македонського та їхній вплив на поширення грецької культури й політичних моделей. Необхідно опрацювати хронологію його походів, ключові битви та створення нових міст, які стали центрами еллінської культури й адміністрації.

Важливим є розуміння сутності еллінізму як цивілізації, що поєднувала елементи грецької культури та традицій завойованих народів (Месопотамія, Єгипет, Персія). В результаті об'єднання стародавнього грецького і східного світів в рамках однієї системи з'явилися особливе суспільство і культура. Студентам рекомендується проаналізувати вплив еллінізму на економіку, торгівлю, мистецтво, науку, релігію та соціальну організацію, а також роль міст-центрів (Александрія, Пергам, Антіохія) у поширенні грецької культури.

Висновок. Завоювання Олександра Македонського привели до створення цивілізації еллінізму, яка об'єднувала грецькі культурні та політичні традиції з елементами культур завойованих народів. Еллінізм характеризувався поширенням грецької мови, мистецтва, науки та міської культури на величезних територіях від Греції до Індії. Створення нових міст і торговельних центрів сприяло економічному розвитку та культурному обміну. Вивчення цього періоду допомагає зрозуміти, як військові завоювання впливають на формування нових цивілізаційних моделей та розвиток міжкультурних контактів у світовій історії.

У *третьому питанні «Давньоримська цивілізація: вплив Греції»* студентам варто звернути увагу на культурні, політичні, соціальні та релігійні аспекти, в яких проявився вплив грецької цивілізації на Рим. Важливо розуміти, як Рим запозичував грецькі ідеї у мистецтві, архітектурі, літературі, філософії, релігії та освіті, одночасно адаптуючи їх до власних політичних та соціальних умов. Проаналізувати, як грецька культура вплинула на римську систему управління, юридичні норми, військову організацію та освітні традиції. Необхідно звернути увагу на роль контактів із грецькими колоніями й елліністичними містами Південної Італії та Сицилії, які стали каналами культурного обміну.

Висновок. Давньоримська цивілізація значною мірою спиралася на здобутки грецької культури, що проявлялося у мистецтві, архітектурі, літературі, філософії, релігії та освіті. Римляни не просто запозичували грецькі традиції, а підлаштовували їх під власні політичні та соціальні потреби, створюючи унікальну синтезовану цивілізаційну модель. Вплив Греції сприяв формуванню римських моральних, культурних та освітніх цінностей, а також розвитку урбаністики та державного управління. Вивчення цього процесу демонструє, як культурні контакти та взаємозбагачення цивілізацій стимулюють розвиток суспільства і поширення культурних моделей.

В *останньому питанні «Значення грецької та римської цивілізацій у світовій історії»* варто простежити внесок цих цивілізацій у формування політичних, соціальних, культурних і наукових основ сучасного світу. Важливо проаналізувати, як ідеї демократії, права, міської організації, мистецтва, філософії та науки, розвинуті у Давній Греції та Римі, вплинули на подальший розвиток європейської та світової цивілізації. Доцільно дослідити внесок Греції

у розвиток філософії, науки, літератури та мистецтва, а також роль Риму у формуванні правових систем, адміністративних інститутів, архітектурних традицій і розвитку інфраструктури. Особливу увагу необхідно звернути на те, як ідеї цих цивілізацій інтегрувалися в пізніші історичні періоди – Середньовіччя, Відродження та сучасність.

Висновок. Грецька та римська цивілізації залишили глибокий і тривалий слід у світовій історії. Греція зробила фундаментальний внесок у розвиток філософії, науки, літератури, мистецтва та демократії, заклавши основи інтелектуальної та культурної традиції Західної цивілізації. Рим, зі свого боку, сформував правові, адміністративні системи, які стали моделлю для організації держави та суспільства в подальші епохи. Спадщина цих цивілізацій проявляється у сучасних політичних інститутах, освіті, праві, культурі та мистецтві, демонструючи, як давні досягнення формують основу сучасного світу.

Рекомендовані джерела інформації

1. Антична література : навч. посіб. / Ковбасенко Ю. І. 2-ге вид., розшир. та доповн. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. 248 с. Режим доступу URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5849/1/Y_Kovbasenko_AL_21_GI.pdf
2. Балух В. О., Макар Ю. І. Історія Стародавньої Греції. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 420 с.
3. Балух В. О. Історія античної цивілізації : У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція : підручник. Чернівці : ТОВ «Видавництво «Наші книги»», 2007. 656 с.
4. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 2. Стародавній Рим : підручник. Чернівці : ТОВ «Видавництво «Наші книги»», 2008. 848 с.
5. Балух В. О., Коцур, В. П. Історія Стародавнього Риму. Чернівці : Книги-XX1, 2005. 680 с.
6. Великі цивілізації / пер. з фр. / О. Бартошевич-Жагель. Київ : Махаон-Україна, 2007. 192 с.
7. Гальчук О. Антична література : навчальний посібник для студентів заочної форми навчання. Київ : Вид-во Київського славистичного університету, 2008. 210 с. Режим доступу URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5959/1/O_Halchuk_NP_2008_GI.pdf
8. Гамалія К. М. Розвиток знань за часів античності: наука і техніка давнього Риму. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Мистецтвознавство.* 2014. Вип. 31. С. 34–41. Режим доступу URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknukim_myst_2014_31_7.
https://www.researchgate.net/publication/368117040_ROZVITOK_ZNAN_ZA_CASIV_ANTICNOSTI_NAUKA_I_TEHNIKA_DAVNOGO_RIMU
9. Данильчук О. М. Історія зарубіжної літератури. Антична література : навчальний посібник. Миколаїв : НУК, 2021. 152 с. Режим доступу URL: <https://nuos.edu.ua/wp-content/uploads/2024/11/Danylchuk-2.pdf>
10. Дзяк Г. В., Перцева Т. О., Васильєва Т. Л., Хомазюк Т. А. Витоки і традиції мистецтва лікування в пазлах всесвітньої історії: від давнини до середньовіччя. Дніпро : Герда, 2022. 192 с. Режим доступу URL: <http://ero.dma.dp.ua/7703/1/Дзяк%20Г.В.%20Перцева%20Т.О.%20Васильєва%20Т.Л.%20Хомазюк%20Т.А.%20Витоки%20і%20традиції%20мистецтва%20лікування%20в%20пазлах%20всесвітньої%20історії.pdf>

11. Історія європейської цивілізації. Греція / за ред. Умберто Еко. Харків, 2016.
12. Історія європейської цивілізації. Рим / за ред. Умберто Еко. Харків, 2015.
13. Історія Стародавньої Греції та Риму в термінах, іменах та назвах : навч. посіб. / Олег Озимчук. Рівне, 2012.
14. Ісхакова А. В., Мірошніченко С. В. Історія стародавнього світу. Схід, Греція, Рим : навчально-методичний посібник для здобувачів історичних спеціальностей. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. 315 с.
15. Історія Стародавнього Риму : підруч. для студентів спец. 014.03 «Серед. Освіта» (Історія) / Олег Петречко. Дрогобич : ДДПУ ім. Івана Франка, 2017. 576 с.
16. Культура Античності. Режим доступу URL: <https://ru.scribd.com/document/679486708/%D0%9A%D0%A3%D0%9B%D0%AC%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%90-%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86>
17. Культурологія / Гриценко Т. Б., Гриценко С. П., Кондратюк А. Ю. та ін. ; за ред. Т. Б. Гриценко. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 392 с. ISBN 978=966=364=810=1 <https://utek.uz.ua/wp-content/uploads/2024/03/Kulturolohiia-1.pdf>
18. Крейзер І. І. Історія архітектури, містобудування, мистецтва та дизайну Стародавнього світу : конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної форми навчання зі спеціальності 191 – Архітектура та містобудування. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. 97 с. Режим доступу URL: https://eprints.kname.edu.ua/63173/1/2022%20%2068%D0%9B%20%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%B9%D0%B7%D0%B5%D1%80%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%202023_.pdf
19. Лісовий І.А. Античний світ у термінах і назвах. Львів: Вища школа, 1988.
20. Ніколенко О.М., Мацапура В.І. Літературні епохи, напрями, течії. К.: Педагогічна преса, 2014. -228 с. Режим доступу URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Nicolenko.pdf>
21. Основи римського приватного права : навчально-методичний посібник / за ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2019. Режим доступу URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/NMP-Osnovy-rimskogo-pravaKharitonov.pdf
22. Петречко О. Історія Стародавнього Риму : підручник для студентів спеціальності 014.03 “Середня освіта (Історія)”. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 576 с.
23. Петречко О., Гриценко, Г. Нове дослідження з історії Давньої Греції (рецензія). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Василь Ільницький (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Випуск 12/54. С. 652–656. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283754>
24. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право : підруч. 2 ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с. Бібліогр.: с. 487–491. Режим доступу URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/29/pidoprigora.pdf>
25. Пролеєв, С. В. Влада і суспільство: постмодерна перспектива : Монографія. К.: Дух і Літера 2021. 360 с. Режим доступу URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0008124.pdf
26. Сич О .І. Цивілізації в історії людства: конспект лекцій. Чернівці, 2009.
27. Тимофієнко В. І. Історія архітектури стародавнього світу. Київ : Наук. думка, 2007. 512 с.

ТЕМА 4. Візантійська цивілізація. Арабська ісламська цивілізація

1. Формування візантійської державності
2. Правління Юстиніана I
3. Релігійно-філософські основи ісламу
4. Культура та науковий розвиток арабської цивілізації

Реферати:

Візантійська освіта та збереження античних знань.

Вплив Візантії та арабського світу на Середньовічну Європу.

Методичні рекомендації

Під час підготовки до семінарського заняття необхідно звернути увагу на основні аспекти розвитку візантійської і арабської ісламської цивілізацій, вивчаючи їхні історичні особливості, ідейні засади та культурні досягнення.

У першому питанні «*Формування візантійської державності*», насамперед, слід відзначити, візантійська цивілізація була логічним й історичним продовженням греко-римської античності. Також студенти повинні зосередити увагу на процесі формування візантійської державності, зокрема, на трансформації Римської імперії у Східну Римську імперію, особливостях державного устрою, ролі імператора та взаємозв'язку світської і духовної влади. Студенти повинні розкрити передумови цієї трансформації, проаналізувати ключові чинники формування централізованої імператорської влади, а також охарактеризувати специфіку політичної системи Візантії.

У *висновку* важливо підкреслити, що Візантія виробила власну модель державного устрою, в якій тісно поєднувалися світська та духовна влада, що забезпечувало стабільність держави, її ідеологічну єдність. Водночас ця система суттєво відрізнялася від класичної римської традиції, поєднуючи античну спадщину з новими політичними й релігійними принципами, що визначили унікальний характер візантійської цивілізації.

Розглядаючи *друге питання*, варто проаналізувати правління імператора Юстиніана I, його внутрішню та зовнішню політику, а також значення кодифікації римського права (*Corpus iuris civilis*) для подальшого розвитку європейських правових систем. Необхідно розкрити основні напрями реформ Юстиніана, охарактеризувати його військові кампанії з відновлення територій колишньої Римської імперії, а також простежити вплив його законодавчої діяльності на становлення правових традицій Європи.

Висновок. Правління Юстиніана I стало одним із найвизначніших періодів в історії Візантійської імперії, позначеним масштабними реформами та активною зовнішньою політикою. Його спроба відновлення територій Римської імперії, а також кодифікація римського права у *Corpus iuris civilis* мали тривалий вплив на розвиток державності та правових систем у Європі. Спадщина Юстиніана заклала підґрунтя для формування європейської юридичної традиції та зміцнила позиції Візантії як важливого центру середньовічного світу.

У третьому питанні «Релігійно-філософські основи ісламу» необхідно дослідити релігійно-філософські основи цієї релігії звернувши увагу на її виникнення, основні догмати, роль пророка Мухаммеда, а також значення Корану та шаріату як регуляторів суспільного життя. Варто розкрити історичні передумови формування ісламу, охарактеризувати його ключові світоглядні принципи, простежити вплив ісламського віровчення на соціальну та правову організацію суспільства. У висновках треба узагальнити значення ісламу як цілісної релігійно-правової системи, що визначила розвиток арабської цивілізації.

Висновок. Ісламська релігійно-філософська система стала основою суспільного устрою арабського світу та мала значний вплив на розвиток культури, права й цивілізації загалом.

Вивчаючи четверте питання, доцільно проаналізувати особливості культури і наукового розвитку арабської цивілізації, зокрема досягнення у галузях математики, медицини, астрономії, філософії та літератури, а також роль арабського світу у збереженні й передачі античної спадщини.

Особливу увагу треба звернути на порівняльний аналіз візантійської і арабської цивілізацій, їхній вплив на розвиток середньовічної Європи та світової культури загалом.

Отже, візантійська й арабська ісламська цивілізації стали важливими складовими світового історичного розвитку, кожна з яких сформувала власну унікальну модель державності, культури та суспільної організації. Візантія успадкувала й трансформувала римські традиції, створивши централізовану імператорську систему з тісним поєднанням світської та духовної влади, а також зробила значний внесок у збереження античної спадщини. Арабська ісламська цивілізація, зі свого боку, сформувала цілісну релігійно-правову систему, що поєднала духовні, соціальні та правові норми, стала основою розвитку культури, науки й освіти в середньовічному світі.

Обидві цивілізації відіграли ключову роль у передачі знань античності, розвитку філософії, права і науки, а також істотно вплинули на формування європейської та світової цивілізаційної традиції.

Рекомендовані джерела інформації

1. Ахмед Есса: Вивчення ісламської цивілізації та внеску мусульман у Відродження / Ахмед Есса, Осман Алі. Рівне : [б. в.], 2020. 33, [2] с. Режим доступу URL: <https://iiit.org/wp-content/uploads/Ukrainian-Studies-in-Islamic-The-Muslim-Contribution-to-the-Renaissance-Ahmed-Essa-Othman-Ali.pdf>

2. Архітектура Візантії. Режим доступу URL: <https://ru.scribd.com/document/704995952/%D0%90%D1%80%D1%85%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%92%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D1%97>
3. Балу, В.О. Візантиністика. Чернівці, 2006.
4. Вдовицька О. В. Архітектура й мистецтво східного середньовіччя: Візантія, Київська Русь, арабські країни : навч. посібник. Харків : ХНАМГ, 2010. 135 с. Режим доступу URL: <https://files01.core.ac.uk/download/pdf/11328794.pdf>
5. Гальченко С. Зовнішня політика Візантійської імперії за Юстиніана I. С. 141–143. Режим доступу URL: https://eprints.cdu.edu.ua/4435/1/bogd%202021_141-144.pdf
6. Ісмаїл Раджі аль-Фарукі. Мистецтво ісламської цивілізації. Рівне, 2021. Режим доступу URL: <https://iiit.org/wp-content/uploads/Ukrainian-The-Arts-of-Islamic-Civilization-Complete.pdf>
7. Карім Ель Гуессаб. Іслам як чинник регулювання суспільного та приватного життя в арабському світі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 2017. Режим доступу URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9b0b0262-8ea0-4f0e-8fe6-2e1a9df8f201/content>
8. Кулініч О. Арабське музичне мистецтво на культурній мапі арабського світу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 75, том 2, 2024. Режим доступу URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/75_2024/part_2/6.pdf
9. Матвеєнко Т. Є. Греко-римське право доби Юстиніана. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Одеса, 2000. Вип. 13. С. 59-63.
10. Острогорський Г. Історія Візантії / пер. з нім. А. Онишка. Львів, 2002.
11. Радченко О. Політико-ідеологічні конструкти Візантії у дзеркалі сьогодення. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2016. № 2. Режим доступу URL: https://el-zbirn-du.at.ua/2016_2/10.pdf
12. Раджі аль-Фарукі, Ісмаїл . Сутність ісламської цивілізації / пер. з англ. О. Тимчишин. Рівне : Волинські обереги, 2021. 42, [1] с. : іл. (Серія неперіодичних видань. № 21). Режим доступу URL: <https://iiit.org/wp-content/uploads/UKRAIN1-1.pdf>
13. Синиця Є.В. Юстиніан I [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т–Я / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во "Наукова думка", 2013. 688 с.
14. Соколова, А. В. Вплив культури Візантійської імперії на культуру країн середньовічної Європи. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич. 2020. Вип. 33, том 2. С. 49–56. Режим доступу URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/33_2020/part_2/10.pdf
15. Соколова, А. В. Придворна культура Візантії в політико-духовному вимірі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. Київ, 2020. Вип. 4. С. 56–63.
16. Сковронська І. Ю., Кузьо Л. І. Імператори Візантії як уособлення державної влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. Режим доступу URL: https://lsej.org.ua/10_2022/9.pdf
17. Сошніков А. О. Варвар на троні: апокрифічні оповідання Прокопія Кесарійського про життєтворчість імператора Юстиніана I (527–565). *Культурологічний альманах*. 2025. № 4. С. 360–368. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.4.40>
18. Хамар У. Світоглядні витоки арабської філософії. *Культурологічний альманах*. 2022. Вип. 3. Режим доступу URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/85/77>

ТЕМА 5. Західноєвропейська середньовічна цивілізація

1. Загибель Західної Римської імперії
2. Формування середньовічної цивілізації в Західній Європі
3. Теоцентризм середньовіччя: християнізація Європи
4. Середньовічне мистецтво: романський і готичний стилі

Реферати:

*Вплив християнства на формування європейської цивілізації.
Роль церкви і держави в середньовічному суспільстві.*

Методичні рекомендації

Під час підготовки до семінару варто розглянути основні етапи формування та розвитку середньовічної цивілізації Західної Європи, зосередившись на політичних, соціальних, релігійних і культурних процесах.

У першому питанні «Загибель Західної Римської імперії» треба проаналізувати довготривалий процес занепаду Західної Римської імперії, результатом якого стала неспроможність держави керувати підвладними їй територіями та припинення її існування. Необхідно простежити роль варварських вторгнень, внутрішніх криз і трансформацій римських інституцій, що призвели до формування нової історичної епохи.

Висновок. Руйнування імперських структур призвело до формування нових політичних утворень на території Західної Європи і започаткувало перехід до середньовічної епохи. Ця подія стала важливим історичним рубежем, що визначив подальший розвиток європейської цивілізації.

У другому питанні «Формування середньовічної цивілізації в Західній Європі» варто розкрити процес становлення середньовічної цивілізації, охарактеризувати формування феодальної системи, розвиток ранньосередньовічних держав, а також роль церкви у консолідації суспільства, формуванні єдиного культурного та духовного простору Європи. Сукупність суспільно-естетичних ідеалів середньовічної Європи визначається через такі категорії, як історична епоха, ідейно-художні напрями, релігія, ідеологія, держава, суспільна структура, соціум, спосіб життя, менталітет, ментальність, освіта та мистецтво¹.

Висновок. Формування середньовічної цивілізації в Західній Європі стало результатом трансформації античного суспільства під впливом варварських традицій, становлення феодальних відносин і посилення ролі християнської

¹ Цебрій, І.В. Ідейно-художні напрями в культурному житті країн Західної Європи в добу Середньовіччя: Посібник для студентів історичних факультетів та вчителів історії. Полтава: ПДПУ 2014. С. 4.

церкви. Середньовічна цивілізація стала основою подальшого розвитку європейських держав і культури, відрізняючись від античності новими формами суспільної організації та світогляду.

У третьому питанні «*Теоцентризм Середньовіччя: християнізація Європи*» необхідно дослідити теоцентричний характер середньовічного світогляду, проаналізувати процес християнізації Європи, вплив християнської церкви на політичне й культурне життя, а також значення монастирів як центрів освіти і культури. Студенти повинні розкрити особливості середньовічного релігійного мислення, простежити поширення християнства серед різних народів Європи й охарактеризувати роль церкви як провідного інституту суспільства.

У висновках треба узагальнити, що християнство стало ключовим чинником формування духовної, культурної та соціальної єдності середньовічної Європи. Воно визначало світогляд людей, впливало на систему цінностей, норми поведінки та всі сфери суспільного життя. Християнська церква відігравала провідну роль не лише в релігійній, але й у політичній та культурній сферах, виступаючи важливим інститутом консолідації суспільства. Монастирі стали центрами освіти, книжної культури та збереження античної спадщини, сприяючи розвитку науки і культури. Отже, християнство сформувало основу середньовічної цивілізації та забезпечило її внутрішню єдність і стабільність.

У четвертому питанні «*Середньовічне мистецтво: романський і готичний стилі*» доцільно охарактеризувати розвиток середньовічного мистецтва, зосередившись на особливостях романського та готичного стилів, їхніх архітектурних і художніх рисах, а також символічному змісті середньовічної культури. Необхідно простежити еволюцію архітектурних форм, порівняти характерні ознаки романського та готичного стилів, а також проаналізувати їхній зв'язок із релігійним світоглядом епохи.

Висновок. Середньовічне мистецтво, представлене романським і готичним стилями, відображало провідні риси епохи – теоцентричний світогляд і домінування релігійної ідеології. Обидва стилі були тісно пов'язані з християнською традицією та виконували не лише естетичну, але й духовно-символічну функцію. Середньовічне мистецтво стало важливою складовою культурного розвитку Європи та відображенням її світоглядних основ.

Рекомендовані джерела інформації

1. Александрова О. Філософія середніх віків та доби Відродження. Київ, 2002.
2. Адауров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів : Вид-во УКУ, 2002. 22.
3. Брокгауз, Ф. Історія Німеччини у світлинах / пер. з нім. Київ : Юніверс, 2010.
4. Власто, А.П. Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії слов'янства /з англ. пер. Р. Ткачук та Ю. Терех. Київ : Юніверс, 2004.
5. Войтович Л. В., Домановський А. М., Козак Н. Б., Лильо І. М., Мельник М. М., Сорочан С. Б., Файда О. В. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / за ред. С. Б. Сорочана і Л. В. Войтовича. Львів, 2011.

7. Драч О. О. Середньовічна історія Західної цивілізації. 2023. Режим доступу URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/45379/>
8. Драч О. О. Історія української культури : навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів. Черкаси : ПП Чабаненко Ю.А., 2013. 120 с.
9. Історія зарубіжної літератури. Античність. Середньовіччя. Відродження : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 014.01 Середня освіта. Українська мова і література ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Полтава : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2022. 132 с.
10. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / за ред. Умберто Еко. Харків : Фоліо, 2018.
11. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста / за ред. Умберто Еко. Харків : Фоліо, 2018.
12. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети / за ред. Умберто Еко. Харків : Фоліо, 2018.
13. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії / за ред. Умберто Еко. Харків : Фоліо, 2020.
14. Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія : навч. посіб. для студентів гуманітарних спец. вищих навч. закладів / упор. М. О. Рудь. Київ : Либідь, 2005. С. 285–400.
15. Культура європейського Середньовіччя : навчальний посібник / М. Чікарькова, С. Абрамович, І. Слоневська, С. Пірошенко. Київ : ФОП Гуляєва В. М., 2025. 152 с.
16. Козлик, І. В. Зарубіжна література європейської Античності та Середньовіччя (Лекційні матеріали) : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2022. 254 с. Режим доступу URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi84/0063607.pdf>
17. Лінч Дж. Середньовічна церква / пер. з англ. Київ : Основи, 1994.
18. Малєєв, Ю .М. Словник археологічних термінів : навчальний посібник. Київ : Вид. “Стиль”, 1999. 120 с.
19. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. Київ, 1999.
20. Хімяк, О. Сучасне бачення проблем взаємодії цивілізацій. Режим доступу URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4479/himyak.pdf>221
21. Цебрій, І.В. Ідейно-художні напрями в культурному житті країн Західної Європи в добу Середньовіччя: Посібник для студентів історичних факультетів та вчителів історії. Полтава: ПДПУ 2014, 38 с. Режим доступу URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6690/Dookhovne.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
22. Polishchuk O. S. Західноєвропейська цивілізація: благо чи васальна терпимість? *Філософські обрії*. 2019. № 37. С. 100–110. DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-1443.2017.37.173166>

ТЕМА 6. Доба Просвітництва

1. Суть і основні ідеї Просвітництва
2. Провідні мислителі епохи
3. Розвиток культури, науки та вплив на суспільство
4. Просвітництво в Україні та значення епохи

Реферати:

*Просвітництво і розвиток науки та освіти в Європі XVIII ст.
Енциклопедисти та їх роль у поширенні просвітницьких ідей.*

Методичні рекомендації

Під час опрацювання матеріалу семінарського заняття важливо розглянути ключові ідейні, культурні та соціально-політичні аспекти епохи Просвітництва, звертаючи увагу на її вплив на формування сучасної європейської цивілізації.

У першому питанні «Суть і основні ідеї Просвітництва» треба розкрити сутність Просвітництва, його основні ідеї (раціоналізм, культ розуму, критика традиційних авторитетів, ідеї свободи, рівності та прогресу), а також охарактеризувати історичні умови його виникнення. Необхідно простежити формування просвітницького світогляду, визначити його роль у розвитку європейської філософської та суспільно-політичної думки, а також показати вплив цих ідей на трансформацію традиційного суспільства. Просвітництво – це цивілізаційно-культурна течія періоду переходу від традиційного до індустріального суспільства².

Висновок. Просвітництво стало ключовою інтелектуальною епохою, що сформувала нові підходи до розуміння людини, суспільства та держави. Просвітницькі концепції мали значний вплив на розвиток філософії, політичної думки, науки і культури, ставши ідейним підґрунтям для демократичних перетворень у Європі та світі.

У другому питанні «Провідні мислителі епохи» необхідно проаналізувати погляди провідних мислителів епохи, визначити їхній внесок у розвиток філософії, політичної думки та суспільних реформ (зокрема Ф. Вольтера, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є та інших). Варто простежити основні ідеї цих діячів, порівняти їхні підходи до проблем держави, суспільства та людини, а також оцінити вплив їхніх концепцій на формування європейської інтелектуальної традиції.

У третьому питанні «Розвиток культури, науки та вплив на суспільство» варто розглянути розвиток культури та науки доби Просвітництва, простежити

² Епоха Просвітництва та її основні риси. Режим доступу URL: <https://uahistory.co/article1/r50e4.php>

вплив нових ідей на освіту, літературу, мистецтво, формування громадянського суспільства, а також їхнє значення для соціальних і політичних змін у Європі. Необхідно охарактеризувати основні досягнення наукової думки цього періоду, показати роль освіти у поширенні просвітницьких ідей, а також визначити, як культурні процеси сприяли модернізації європейського суспільства.

У четвертому питанні доцільно охарактеризувати особливості поширення ідей Просвітництва в Україні, їхній вплив на освітньо-культурний розвиток, діяльність просвітницьких осередків та роль українських мислителів у цьому процесі. Також варто визначити загальноісторичне значення епохи Просвітництва для формування сучасних демократичних цінностей і суспільних інститутів.

Рекомендовані джерела інформації

1. Антонюк Г. Д. Ідеї раннього Просвітництва в освітньо-культурному просторі України XII – першої половини XVIII ст. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. 496 с.
2. Антонюк Г. Становлення ідей Просвітництва в освітньо-культурному просторі України XVII – початку XVIII ст. Особливості раннього українського Просвітництва. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2024. № 79. С. 83–90. DOI: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2024-79-83-90>.
3. Бушанський В. Епоха Просвітництва і месіанство європейської цивілізації. *Наукові записки*. Вип. 3–4 (83–84). С. 66–76. Режим доступу URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bushanskyi_epokha.pdf
4. Гаврюшенко О. А., Шейко В. М., Кравченко О. В. Історія світової культури : навч. посіб. / за наук. ред. В. М. Шейка. Київ : Кондор, 2006. 404 с.
5. Гриценко Т. Б., Гриценко С. П., Кондратюк А. Ю. та ін. Культурологія. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 392 с.
6. Зарва В. Просвітництво: тлумачення, витоки, сутність. *Слово і час*. 2009. № 4. С. 43–52.
7. Кирилюк Ф. М. Історія зарубіжних політичних вчень Нової доби : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 414 с.
8. Ковбасенко Ю. І. Зарубіжна література епохи Просвітництва : навч. посіб. Київ : РВВ УАВЗЛ, 2016. 160 с.
9. Культурологія / Гриценко Т. Б. та ін. ; за ред. Т. Б. Гриценко. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 392 с.
10. Левчук, Л. Т. Історія світової культури : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 400 с.
11. Литвинов В. Д. Просвітництво [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*. Режим доступу URL: http://www.history.org.ua/?termin=Prosvitnytstva_doba
12. Муранова Н. П., Волярська О. С., Літвінчук Л. Й. Ідеї філософії Просвітництва в українському освітньому контексті: монографія. Київ : ТОВ «НВФ «Славутич-Дельфін», 2020. 154 с.
13. Сіверс, В. А. Історія світової культури. К., 2011. 438 с.
14. Смолій В. Революції у цивілізації раннього модерну: паралелі українського та світового досвіду. *Український історичний журнал*. 2021. № 1. С. 4–26.

ТЕМА 7. Доба індустріальної цивілізації

1. Передумови та початок індустріальної цивілізації
2. Економічний розвиток
3. Соціальні та політичні зміни
4. Наслідки індустріальної цивілізації для сучасного світу

Реферати:

*Промислова революція в Англії як початок індустріальної цивілізації.
Урбанізація та формування індустріального міста.*

Методичні рекомендації

Під час підготовки до семінару студенти розглядають основні етапи становлення індустріальної цивілізації, зосереджуючись на економічних, соціальних і політичних змінах, що визначили перехід до індустріального суспільства.

У першому питанні «*Передумови та початок індустріальної цивілізації*» важливо проаналізувати передумови промислової революції, зокрема, економічні, технологічні та соціальні чинники, що сприяли переходу від аграрного до індустріального виробництва. Варто простежити основні етапи цього процесу й охарактеризувати його особливості в різних країнах. Новий час став найважливішим етапом у процесі становлення сучасної світової цивілізації. Необхідно простежити основні етапи індустріалізації, починаючи з її зародження в Англії, де виникло й почало стрімко розвиватися машинобудування. Слід відзначити, що індустріальне суспільство Нового часу сформувалося внаслідок індустріальної революції та характеризується домінуванням промисловості над сільським господарством, швидким зростанням міст і поширенням масового виробництва та споживання.

У другому питанні «*Економічний розвиток*» важливо розглянути зміни в структурі економіки, розвиток промисловості, транспорту та торгівлі, а також становлення капіталістичної системи господарювання. Необхідно визначити роль науково-технічного прогресу в економічному зростанні та модернізації суспільства. Становлення індустріальної цивілізації економічною теорією пов'язується з: промисловим переворотом; процесом індустріалізації на основі суспільства і суспільного життя; процесом нагромадження капіталу³.

У наступному питанні «*Соціальні та політичні зміни*» доцільно проаналізувати трансформацію соціальної структури суспільства, формування нових соціальних груп (буржуазії і робітничого класу), розвиток урбанізації та робітничого руху. Також варто звернути увагу на політичні зміни, зокрема

³ Сучасні цивілізації: передіндустріальна, індустріальна цивілізація, постіндустріальна. Сутність техногенної цивілізації. Режим доступу URL: <https://studfile.net/preview/13480733/page/71/>

становлення парламентських інститутів, розширення громадянських прав і свобод.

У четвертому питанні «Наслідки індустріальної цивілізації для сучасного світу» необхідно узагальнити результати індустріалізації, визначити її позитивні та негативні наслідки, а також простежити вплив індустріальної цивілізації на формування сучасного суспільства, економіки та глобальних процесів.

У процесі підготовки важливо встановити взаємозв'язок між економічними, соціальними та політичними змінами, а також сформулювати цілісне уявлення про значення індустріальної цивілізації в історичному розвитку людства.

Рекомендовані джерела інформації

1. Бентлі Т. К. Індустріальна революція: Світові та європейські перспективи. Київ : Видавництво «Основи», 2012. 315 с.
2. Власюк В. І. Проблеми модернізації Європи в епоху індустріалізації. Чернівці : Рута, 2020. 124 с.
3. Веденєєв Д. В. Соціально-економічні передумови індустріалізації Франції. *Історичні обрії*. 2019. №1. С. 10–18.
4. Вербицька О. Г. Вплив промислової революції на формування міського середовища в Англії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Історія*. 2012. № 105. С. 110–117.
5. Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артѣмова Т. І. та ін. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія / за ред. Л. В. Шинкарук. Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2011. 696 с.
6. Індустріальне суспільство. Режим доступу URL: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/2767>.
7. Козюк В. В., Родіонова Л. А., Длугопольський О. В. та ін. Історія економіки та економічної думки: від ранніх цивілізацій до початку ХХ ст. : навч. посіб. / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Київ : Знання, 2011. 582 с.
8. Козюк В. В., Родіонова Л. А. та ін. Історія економіки та економічної думки : підруч. / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с. Режим доступу URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2fmb_finansy/Istoria_ekon_dymku.pdf
9. Крамар Ю., Марчук К. Індустріальна революція в Європі: до проблеми історіографії та джерел. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Історія та археологія»*. Випуск № 11 (41). 2025. С. 603–616. Режим доступу URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-603-615](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-603-615).
10. Кульчицький С. В. Індустріалізація у Великій Британії, Російській імперії, СРСР, Лівобережній та Південній Україні, УРСР : енциклопедія історії України: Т. 3: Е–Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наукова думка», 2005. 672 с. Режим доступу URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Industrializacija>
11. Михальченко М. Історичні і політичні передумови цивілізаційного самовизначення сучасної України. *Наукові записки*. Вип. 2 (94). С. 7–21.
12. Основні чинники промислового відставання Англії і Франції. Режим доступу URL: <https://www.info-library.com.ua/books-text-8527.html>.
13. Орлова Т. В. Історія сучасного світу (XV–XXI ст.): навч. посібник. Київ, 2008. 552 с.
14. Орлова Т. В. Промислова революція. Історична наука : термінологічний і понятійний довідник Київ, 2002. 258 с.

15. Розенберг Н., Бірцдел Л. Як Захід став багатим: економічні перетворення індустріального світу. Київ : Знання, 1995. 352 с.
16. Саченко, А. Еволюція економічного зростання від етапу індустріалізації до неоіндустріалізації. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-157> Режим доступу URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4015>
17. Смолій, В. Революції у цивілізації раннього модерну: паралелі українського та світового досвіду. *Український історичний журнал*. 2021. № 1. С. 4–26.
18. Традиційна культура в умовах глобалізації: збереження національної ідентичності в мультикультурному середовищі : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (20–21 червня 2025 р.). Харків, 2025. 295 с.
19. Чен Ці. Інтелектуалізація індустріальної доби: погляд у минуле з надією побачити майбутнє. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 4. С. 169–175.
20. Сергієнко Л. В. Сутність, особливості та стадії розвитку урбанізації. *Економіка, управління та адміністрування*. № 4 (90) 2019. С. 207-213. Режим доступу URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/193104-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-430275-1-10-20200127.pdf>
21. Шевчук О. Б. Інформаційно-технологічна революція і її роль у розвитку світової економіки. С. 139–152. Режим доступу URL: https://eip.org.ua/docs/EP_04_3_139_uk.pdf

ТЕМА 8. Постіндустріальна цивілізація

1. Поняття та теорії постіндустріального суспільства
2. Основні риси постіндустріальної цивілізації
3. Інформаційне суспільство як складова постіндустріального
4. Проблеми та виклики постіндустріальної цивілізації

Реферати:

*Теорія постіндустріального суспільства Д. Белла.
Глобалізація як ознака постіндустріальної епохи.*

Методичні рекомендації

У ході підготовки до семінарського заняття необхідно зосередити увагу на характеристиці постіндустріальної цивілізації, її ключових ознаках та викликах, що супроводжують сучасний етап розвитку суспільства.

У першому питанні «Поняття та теорії постіндустріального суспільства» необхідно розкрити зміст поняття постіндустріального суспільства, проаналізувати основні теоретичні підходи до його розуміння, зокрема, концепції Д. Белла та інших дослідників. Ознаки постіндустріалізму за Беллом: перехід від виробництва товарів до виробництва послуг; переважання серед працівників «класу» професійних фахівців і техніків; провідна роль теоретичних знань, як основи нововведень в економіці, політиці і соціальній структурі суспільства; орієнтація в майбутньому на методи контролю і оцінка можливих напрямів розвитку технології; прийняття рішень на засадах нової «інтелектуальної технології»⁴.

Висновок. Перехід до постіндустріального суспільства супроводжується змінами в економіці, соціальній структурі та ролі людини, що засвідчує формування нових пріоритетів у розвитку сучасної цивілізації.

У наступному питанні «Основні риси постіндустріальної цивілізації» треба охарактеризувати домінування сфери послуг, зростання ролі знань та інформації, розвиток високих технологій, інтелектуалізацію праці і зміну соціальної структури суспільства. Необхідно показати, як ці процеси впливають на економіку і повсякденне життя людини. Окрему увагу варто звернути на суперечливий характер постіндустріального розвитку: з одного боку – підвищення якості життя, розвиток інновацій та глобальної взаємодії, з іншого – зростання соціальної нерівності, цифрового розриву, залежності від інформаційних технологій.

Узагальнюючи, важливо визначити, що постіндустріальна цивілізація є складною системою змін, яка водночас відкриває нові можливості розвитку і створює низку нових викликів для суспільства.

⁴ Теорія постіндустріального суспільства. Режим доступу URL: <https://studfile.net/preview/7901887/page:32/>

У третьому питанні «Інформаційне суспільство як складова постіндустріального» доцільно розглянути сутність інформаційного суспільства, його основні ознаки та роль інформаційно-комунікаційних технологій у сучасному світі. Адже, визначальним чинником сучасної цивілізації стала інформація, зокрема її накопичення, оновлення, передавання та використання. Варто проаналізувати вплив цифровізації на економіку, політику, культуру і соціальні відносини. Особливу увагу необхідно приділити суперечливим аспектам розвитку інформаційного суспільства, зокрема, питанням інформаційної безпеки, захисту персональних даних, цифрової нерівності та маніпулятивного впливу медіа. Підсумовуючи, інформаційне суспільство є ключовим елементом постіндустріальної цивілізації, що визначає нові умови розвитку економіки, культури та соціальних відносин, водночас породжуючи низку складних викликів сучасності.

У четвертому питанні «Проблеми та виклики постіндустріальної цивілізації» потрібно визначити основні суперечності сучасного розвитку, зокрема, проблему цифрової нерівності, інформаційної безпеки, екологічних загроз, трансформації ринку праці та соціальної нестабільності. Важливо оцінити можливі шляхи подолання цих викликів. Окремо варто розглянути проблеми автоматизації та штучного інтелекту, які призводять до зміни структури зайнятості і скорочення традиційних робочих місць, що, зі свого боку, загострює соціальну нерівність і потребує перекваліфікації населення.

У процесі підготовки необхідно встановити взаємозв'язок між теоретичними концепціями та сучасними процесами, а також сформулювати цілісне уявлення про значення постіндустріальної цивілізації для розвитку сучасного світу.

Висновок. Постіндустріальна цивілізація характеризується не лише високим рівнем технологічного розвитку, але й складним комплексом нових викликів, що потребують системного вирішення на глобальному і національному рівнях.

Рекомендовані джерела інформації

1. Білоусов О. С. Розвиток концепцій інформаційного суспільства: від формування теорії постіндустріалізму до сучасності. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 60–68. Режим доступу URL: https://app.nuoua.od.ua/archive/49_2013/9.pdf
2. Галушко О. В. Цивілізаційна проблематика в суспільно-політичній науці. Режим доступу URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4c8a8d90-87ac-46a0-bf52-dd1bad15483f/content>
3. Горвий В. М. Інформаційні фактори розвитку постіндустріального суспільства: монографія / відп. ред. В. М. Гребенюк; НАН України, Нац. бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2024. 180 с.
4. Деніел Белл. Прихід постіндустріального суспільства. Режим доступу URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bell.html>
5. Єремєєва І. А. Теорії цивілізацій та міжнародні конфлікти : підруч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 144 с.

6. Клімова Г. П. Освіта і цивілізація : монографія. Харків : Право, 1996. 128 с.
7. Миронова Л. Г. Вплив постіндустріальної стадії глобальної економіки на розвиток економічних відносин в Україні. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2024. № 3 (133). С. 11–16.
8. Ніколаєв Є. Постіндустріальний процес як виклик для інституту держави. *Політичний менеджмент*. 2008. № 2 (29). С. 144–155.
9. Павлюк Р. О. Сутність поняття «інформаційне суспільство». Режим доступу URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/944/1/Roman_Pavlyuk_DMYKRSN_FLMD_PL.pdf
10. Петренко М. П. Постіндустріальна трансформація економічних відносин: фактори, напрями, тенденції розвитку. Режим доступу URL: <https://www.mubip.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/134.pdf>
11. Постіндустріалізм уже на порозі... Ось вона наша дилема: прокат чи супутники? Режим доступу URL: <http://www.personal-plus.net/243/2581.html>
12. Проскуріна, О. Політико-правові аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Політичний менеджмент*. 2006. № 3. С. 62–68.
13. Пукіш І. О. Порівняльний аналіз концепцій постіндустріального та інформаційного суспільств (Деніел Белл, Валерій Хмелько). *Наукові записки. Соціологічні науки*. Том 21. Режим доступу URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9e0e34f6-1211-4094-aa03-f06af2381658/content>
14. Рафальський О. О., Самчук, З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ : ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 688 с.
15. Саченко А. Еволюція економічного зростання від етапу індустріалізації до неоіндустріалізації. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. Режим доступу URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-157>
16. Стеценко Б. С., Туролєв Г. О. Соціальне та фінансове у постіндустріальній економіці. Режим доступу URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/5041-D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-4962-1-10-20241225.pdf>
17. Терещенко, Т. В. Цінності європейської цивілізації : навч.-метод. посіб. Черкаси : Кандич С. Г., 2016. 172 с.
18. Voschenko, V. Футурологічний потенціал цивілізаційної концепції А. Тойнбі. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2013. № 3 (6). С. 88–92. Режим доступу URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/256>
19. Штанько В. І., Бордюгова Т. Г. Інформаційне суспільство: соціально-філософські проблеми становлення : навч. посіб. Харків : ХНУРЕ, 2012. 172 с.
20. Черничко Т. В., Козик І. М. Концептуальні основи постіндустріального етапу розвитку економічної системи: теоретичні засади. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. Режим доступу URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/322/308>